

УДК 1:316.4

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник ДНУ ПБП НАПрН України.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2075-7508>.

ПРУДНИКОВА О.В., доктор філософських наук, професор, доцент кафедри філософії факультету гуманітарних і соціальних наук університету Ондокуз Маїс, м. Самсун, Туреччина.

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4610-908X>.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНА ІНФОРМАЦІЇ. ІНФОРМАЦІЯ І ЗНАННЯ

DOI...

Анотація. Зроблено спробу уточнити семантику поняття “інформація”. Проаналізовано підходи до розуміння інформації в дискурсах точних наук, когнітології та сучасної теології. Пропонується розглядати інформацію як певну поліонтичну сутність, що знаходить вираження й артикульована в безлічі різноманітних дискурсів за допомогою міждисциплінарного діалогу. Розглянуто онтологічні засади та гносеологічний сенс понять “знання” та “інформація”. Показано онтологічну суперечність природи інформації: інформація тяжіє до матерії, для інформації зв’язок із матеріальним є більш вираженим, аніж для знання, попри те, що начало, яке її породжує, має духовну природу.

Ключові слова: інформація, знання, свідомість, кібернетика, когнітологія, теологія.

Summary. An attempt is made to clarify the semantics of the concept of “information”. Approaches to understanding information in the discourses of the exact sciences, cognitive science and modern theology are analyzed. It is proposed to consider information as a kind of polyontic entity that finds expression and is articulated in many different discourses through an interdisciplinary dialogue. The ontological foundations and epistemological content of the concepts of “knowledge” and “information” are considered. An ontological contradiction of the nature of information is shown: information gravitates towards matter, for information the connection with the material is more pronounced than for knowledge, despite the fact that the source that generates it has a spiritual nature.

Keywords: information, knowledge, consciousness, cybernetics, cognitology, theology.

Постановка проблеми. Поняття “інформація” як загальнонаукове поняття виявляється на тлі критеріїв наукової раціональності важко визначеним. У соціальному дискурсі це поняття часто-густо використовують як синонім поняття “знання”, що з точки зору науки абсолютно неприйнятно ні стосовно онтологічних засад, ані стосовно гносеологічного змісту.

Від самого зародження європейської філософії під знанням розуміють оформлений, засвоєний людиною логос, істинний порядок речей у світі. У раціоналістичній філософській традиції суттю “знання” є логічна строгість, “логічна прозорість”. І навпаки, слово “інформація”, що з’явилося відносно недавно, не претендує на жоден зв’язок з істиною, але саме завдяки цьому дедалі більше витісняє з ужитку слово “знання” – у сучасному суспільстві важко знайти інше слово з наукового лексикону, яке б використовувалося частіше. При цьому смисли його, як правило, є нечіткими, “розмитими”. Основною причиною складнощів, що виникли з розумінням феномена інформації, з’явилося несподіване вторгнення в цю царину досліджень у другій половині ХХ ст. представників так званих точних наук – математиків, фізиків, інженерів тощо, які привнесли сюди свої власні підходи й термінологію, які радикально відрізнялися від тих

філософсько-гуманітарних концепцій, що склалися тут раніше. Вчені-математики й кібернетики порівняно швидко створили свою власну теорію інформації, ставлення до якої відразу ж виявилось суперечливим. Деякі автори середини ХХ ст., як зазначалося у попередніх публікаціях [1 – 3], прогнозували навіть, що у 2000 році теорія інформації, можливо, існуватиме лише в нечисленних абсолютно нечитаних трактатах, які зберігаються в бібліотеках коледжів як забуті пам'ятники безрозсудно розтрачених життів.

Проте цього, як ми бачимо, не відбулося. Математизовані й технізовані теорії інформації продовжують і сьогодні вельми інтенсивно розвиватися й множитися, вносячи в розуміння сучасних інформаційних процесів не тільки притаманну їм точність і строгість, але й величезну смислову плутанину.

Щоб звільнитися від усієї цієї некоректності, привнесеної в теорію інформації вченими-природниками, гуманітарна наука повинна, на нашу думку, перш за все знову відновити принципову грань між людиною й безрозсудною природою, так поспішно і самовпевнено стерту природознавством ХХ ст., й повернути поняттю інформації її первинний і дуже глибокий зміст, який природничо-науковим дисциплінам поки що недоступний.

Результати аналізу наукових публікацій свідчать про те, що конституювання поняття інформації у науковому дискурсі відбулося в першій половині ХХ ст. – саме тоді це поняття набуло загальнонаукового епістемологічного статусу, саме тоді було створено математичну теорію інформації (В. Хартлі, К. Шеннон, А. Колмогоров) та кібернетику (Н. Вінер). Починаючи з 60-х рр. минулого століття, у вітчизняній філософській літературі з'являються праці про природу інформації – насамперед про онтологічні засади цього поняття. Характерно, що у міру того, як тема кібернетики переставала бути модною, бурхлива філософська дискусія навколо проблеми природи інформації теж почала затухати. Інтерес у філософському середовищі до епістемологічного статусу, змісту поняття інформації знову відроджується в останні десятиліття, але тепер переважно в контексті проблематики інформаційного суспільства [4 – 7], а останніми роками в контексті штучного інтелекту [8 – 11].

Як з'ясувалося, адекватного самому феномену і достатньо універсального визначення інформації на сьогодні, на жаль, немає і, судячи з останніх наукових публікацій, навряд чи з'явиться найближчим часом. Сьогодні виникло чимало нових підходів у різних науках, які використовують поняття інформації, проте саме це поняття нерідко вживають у дуже розпливчастому сенсі. Впадає в око, що чимало сучасних авторів наголошують на крайній невизначеності (навіть якійсь “заплутаності”) змісту поняття “інформація” і передусім – на необхідності розмежування його змісту зі змістом поняття “знання”.

Не дивно, що цю нібито “гносеологічну розгубленість” чуйно вловлює герой роману В. Пелевіна (а читачів текстів цього культового автора незмірно більше, аніж читачів відповідних текстів професійних філософів): “Понтій Пілат цікавився, що є істина, але сьогодні актуальне інше питання: що є інформація? Дати наукове визначення цьому поняттю я не візьмуся” [12, с. 40].

Метою статті є уточнення концептуальних основ філософської рефлексії понять “інформація” і “знання”.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають О. Пархоменко та А. Пархоменко: “У широкому, філософському сенсі “інформація” – це відображення реального світу, а у вузькому сенсі “інформація” – це будь-які відомості, що є об'єктом зберігання, передачі та перетворення. ...Якщо дотримуватися думки, що інформація є субстанцією, то вона,

разом з енергією і матерією, становить сутність світоутворення, яка охоплює створення будь-якого продукту” [13, с. 74-75].

У подальших наших міркуваннях пропонується розглядати інформацію як певну поліонтичну сутність, яка знаходить вираження й артикульована у великій кількості різних дискурсів. Ці дискурси вступають сьогодні у взаємодію через міждисциплінарний діалог саме через концепт інформації, чим і пояснюється нечіткість, “розмитість” смислів цього концепту. Інакше кажучи, якщо в інформатиці та програмуванні інформація це одне, а в генетиці – інше, то з цього зовсім не випливає, що між ними немає жодного зв’язку.

У контексті цього зазначимо, що академік В. Глушков майже 40 років тому ввів поняття неоднорідності в розподілі енергії та матерії в часі і просторі. Усіляка неоднорідність – це джерело інформації. Інформація є незалежною від нашої свідомості. Її об’єктивний характер базується на об’єктивності існування її джерела – різноманітності. Таке тлумачення інформації підкреслює її незалежність від отримувача і є загальним і ємним [14]. Згідно з цим визначенням, інформація постає фундаментальною субстанцією, яка є відображенням змін речовини й енергії у часі та просторі.

У своїй метафізичній основі інформація – це дещо, якась певна сутність. Щоб позначити цю сутність будемо використовувати (слідом за Ф. Ніцше) поняття “дух”.

Концепт “Дух інформації” має споконвічно метафоричний сенс. Це філософська метафора, міфологема, оперувати якою нас змушує саме інформаційне буття, що становить справжню гносеологічну загадку. Для її вирішення потрібен новий погляд на інформацію – “погляд за інформацію”, транс-інформаційне звернення до її витоків. Концепт “дух інформації” покликаний позначити метафізичні, трансцендентні начала інформаційного буття.

Поняття інформації має різні смислові відтінки в різних сферах наукового і ненаукового знання. У сучасній філософії науки останнім часом намітилася тенденція трансформації дискурсу міждисциплінарності у дискурс трансдисциплінарності. Це передбачає пошук сучасною науковою парадигмою цілісності та власної обґрунтованості в таких пізнавальних ситуаціях, коли дослідницькі стратегії потребують “трансцендентного зсуву” у прикордонну сферу зі світом повсякденного життя. Також дискурс трансдисциплінарності виявляється затребуваним у сучасній постнекласичній науці під час філософського дослідження процесів самоорганізації людинорозмірних систем, комунікації, що самоорганізується, наприклад, Інтернету.

Сучасна людина не тільки помічає експансію нового інформаційного буття у світ своїх колишніх речей [15 – 16], вона також рефлексує з цього приводу – факт перетворення духом інформації її буття, її моралі, її тілесності не обходиться без ціннісної оцінки. Тож тут важливою є не лише логіко-гносеологічна сторона справи, а й аксіологічна – дух інформації як певне онтологічне начало, що продукує нове цифрове буття та його предмети (комп’ютери, смартфони), постає перед людиною у вигляді зовнішньої доброї чи злої сили. Людина переживає амбівалентні почуття стосовно техніки – то насолоджується її могутністю, то відчуває себе її рабом. Причина того, що в наші дні книжка, як сакральне джерело знань, майже перестала існувати у своїй колишній, характерній для епохи модерну, ролі, полягає не лише в Інтернеті. Цей культурний зсув був зумовлений бурхливим розповсюдженням кінематографа й телебачення – це чудово показав свого часу М. Маклюен [17 – 18]. Інтернет і цифрові носії тільки довершили процес зміни засобів комунікації, зміни книжкової культури інформаційною цивілізацією [1 – 2; 19].

Зазначимо, що у змісті понять “інформація” і “знання” лежать різні онтологічні засади. Інформація є певною сутністю, що має якісно різні уявлення в безлічі різних дискурсів. Розрізненням того, до якого дискурсу належить те чи інше вживання поняття інформації – є шлях до з’ясування його сенсу у кожному конкретному випадку.

Насамперед слід розглянути поняття інформації в дискурсах точних наук, а саме, в кібернетиці та комп’ютерних науках. У перших лічильних машинах, що передували комп’ютеру, вже відбувався обіг процесів інформаційного буття – знаки перетворювалися на інформацію, інформація опрацьовувалася, перетворюючись знову на зчитуваний людиною результат. І хоча в ці роки ще не використовується слово “інформація”, але ми вже маємо справу з “духом інформації”.

Потужні стимули кристалізації поняття інформації, оформлення його як наукового концепту, виникли в роки I і II світових війн XX століття, коли радіозв’язок розвивався найбільш бурхливо. Уже під час першої світової війни телефонний і радіозв’язок стали важливим військовим ресурсом. Якість зв’язку, шифрування переданих повідомлень стали факторами, що визначали результат військових дій. Власне наукове поняття інформації зі строгим фізико-математичним змістом було сформульовано в контексті теорії зв’язку, на перетині технічних наук і математики [20]. Бум комп’ютеризації 60-70-х рр. XX ст. просто б не відбувся, якби у 20 – 40-ті рр. не було б створено математичну модель для опису інформації, процесу її приймання-передачі, завдяки доробкам Г. Найквіста, К. Шеннона та Р. Хартлі. Філософський сенс наукових досліджень зазначених вчених зводиться до наступного.

Гаррі Найквіст запропонував вимірювати кількість інформації, яка зводиться до однієї букви (символу) тексту, що передається по каналу зв’язку, величиною $H = 1/n$, де n – число букв у використовуваній мові.

Ральф Хартлі, розвиваючи точку зору Г. Найквіста, запропонував для визначення міри інформаційного повідомлення застосовувати логарифм цієї величини, тобто $\log(1/n)$. Він виділив як особливий предмет дослідження певну універсальну властивість процесів зв’язку, абстрагуючись від способу зв’язку і семантичного змісту повідомлень, які передаються, тобто знання, яке в них міститься. Тим самим він увів у науковий обіг поняття “міра інформації”.

Клод Шеннон розвинув концепцію теорії зв’язку Хартлі, побудувавши зрілу теорію передавання сигналів у ланцюжку: “джерело – передавач – канал – приймач – одержувач”. Виявилось можливим оцінювати не тільки кількість інформації в бітах, а й швидкість її проходження каналами зв’язку. Цікаво, що він закликав наукову громадськість до прояву стриманості при використанні будь-якої спеціальної теорії і її наукового інструментарію як методологічного засобу. На прикладі теорії інформації він пояснив, що цей спеціальний метод теорії зв’язку (доповнимо, що й теорії управління) став популярним завдяки швидкому розвитку кібернетики, теорії обчислювальних машин і частково новизні цієї тематики. К. Шеннон відзначав, що термін “інформація” був введений у теоретичні дослідження швидше випадково і строго стосовно закономірностей у сфері передачі сигналу (знаку, символу або коду) [21].

Новаторство К. Шеннона полягало у тому, що він запропонував статистичний підхід для оцінювання інформації (звертав увагу на кількісні ознаки інформації), ввів субстанційно-кодове описання процесу передачі інформації в комунікаційному процесі. Основними категоріями його теорії стали “код”, “сигнал”, “кодування”, “декодування” та ін. Символьне (образне) розуміння передаваного повідомлення (інформації) має ключове значення для розпізнавання сенсу природи інформації. Описання цієї “образної” (кодової)

властивості інформації додало йому філософського характеру – загального онтологічного значення для всіх форм і видів інформації.

Ще одним надзвичайно важливим моментом теорії К. Шеннона став його висновок про те, що інформація може мати ще одну властивість, але вже “якісного” характеру. Вона пов’язана з тим, що при включеності інформації в процес існування будь-якої системи вона може виконувати функції зміни різноманітності (вносити зміну в стан невизначеності системи – її ентропію). Виявилось, що міра інформації, у своєму математичному вираженні, збігається з мірою ентропії у статистичній механіці, введеної Л. Больцманом. Інакше кажучи, міра інформації подібна до ентропії і є певною середньою кількістю бітів, що містяться у повідомленні.

Статистичний підхід, розроблений у рамках теорії інформації, біля витоків якої стояли Р. Хартлі і К. Шеннон, виявився пізніше затребуваним у численних комп’ютерних програмах, утилітарність яких спрямована на оброблення масивів даних із метою їхнього структурування, позбавлення від надлишкової інформації. Згадаймо, хоча б, знамениті формати стиснення ZIP, RAR або MP3 – формат для стиснення аудіо-інформації з втратами. Цікаво зазначити, що К. Шеннону належать перші досліди зі створення штучного інтелекту та комп’ютерних шахів.

Сукупність обґрунтованих пропозицій, цілком коректно названа самим К. Шенноном “математичною теорією зв’язку”, була потім перекаваліфікована іншими авторами у “класичну теорію інформації”.

Того самого, що й стаття К. Шеннона, 1948 р. виходить друком знаменита книжка Н. Вінера “Кібернетика, або управління і зв’язок у тварині та машині”, де автором було сформульовано принципи кібернетики як нової науки про управління в складних системах. Кібернетика замислювалася Н. Вінером як наукова модель, що дає змогу описати процеси приймання-передавання (і, звісно, вимірювання) інформації в якійсь системі (технічній, біологічній, соціальній) і сформулювати закони управління в ній. Добре відома формула самого Н. Вінера: “Інформація – це інформація, а не матерія і не енергія” [22, с. 201].

Книга Н. Вінера викликала чималі суперечки, головним чином через надто вільну спробу автора уподібнити людський мозок електронній машині. Створення штучного інтелекту – одне з початкових завдань кібернетики. Якщо сьогодні термін “кібернетика” витіснено на периферію наукового дискурсу, то про штучний інтелект ми чуємо постійно. У зв’язку з цим нагадаємо про невелику працю Н. Вінера “Машина розумніша за свого творця” (1953 р.) [23], актуальність змісту якої підтверджується, наприклад, популярністю сучасного наукового бестселера Р. Пенроуза “Новий розум короля: про комп’ютери, мислення та закони фізики” [24]. Звичайно, Н. Вінер, один із найбільших учених середини ХХ ст., проникливо позначив для людства суперечності прийдешнього інформаційного суспільства (“інформаційного буття”).

З виходом книги Н. Вінера світ розділився на прихильників і противників кібернетичного підходу до розуміння того, як думає людина. “Чи можна хоч якось симулювати мозок людини машиною?” – ось питання, яке розділило людство. У стані цієї розколотості воно перебуває й донині: з одного боку, можна назвати актуальний сьогодні рух трансгуманізму, який виступає за якнайшвидший технологічний “апгрейд” людської природи; з іншого боку – позиція наших сучасників, що усвідомлюють небезпеку перемоги подібних ідей, переживають есхатологічні страхи перед перспективою технологічної сингулярності. Позиція останніх багато в чому визначена висловлюванням Вінера: “Сучасна промислова революція має знецінити людський мозок...” [22, с. 77]. Тому сьогодні набирають чинності різноманітні рухи (наприклад, енвайронменталізм), які

ратують за впровадження нешкідливих технологій і навіть за повну відмову від технологій. Проблема ця має не тільки предметно-науковий і методологічний сенс, а й світоглядний. Для прихильників християнської антропології, захисників концепції креаціонізму, питання про те, чи можна повторити людину в андроїді – взагалі блюзнірське.

Треба сказати, що Н. Вінер був не тільки математиком, а й філософом і моралістом. Така двоякість його таланту спонукала одних бачити в ньому переважно філософа, який нехтує суворими критеріями об'єктивної науки, а інших, навпаки, бачити в ньому математика, який надмірно філософствує. За визнанням самого Н. Вінера, його книга про кібернетику – це лише проект майбутньої науки.

Ми бачимо, як здебільшого не справдилися міждисциплінарні очікування, які покладав на кібернетику її родоначальник, – зрештою, вона не стала тим “мостом”, медіативною науковою парадигмою, що поєднала кібернетичним підходом фізику, медицину, біологію, психологію, соціологію. Наприклад, успішність розвитку таких міждисциплінарних наук, як біохімія або біофізика, є очевидною і для не фахівця, проте настільки ж очевидного наукового прогресу в кібернетиці на сьогодні немає. Міждисциплінарні претензії кібернетики перетворюють її зі строгої науки на ідеологію.

Цілком очевидно, що раціонально-науковий зміст самого поняття інформації у Н. Вінера цілком збігався з тим змістом, який воно мало в математичній теорії інформації, і, на жаль, філософського аналізу питання про природу інформації у нього ми не знаходимо. На необхідність саме філософського осмислення поняття інформації, на необхідність рефлексивного осмислення онтології інформаційної реальності, розкриття змісту цього поняття в масштабі культури загалом побічно наголошував свого часу ще один із творців математичної теорії інформації А. Колмогоров. Підкреслюючи складність і різноманіття поняття інформації, він зазначав, що будь-який підхід до кількісної оцінки інформації являє собою, по суті, ту чи іншу форму експлікації загального поняття. З цього випливає, що поняття інформації в контексті математичної теорії інформації, з одного боку, матиме перевагу “ясності та виразності” (за Р. Декартом), а з іншого – завжди буде обмеженим (за А. Колмогоровим). Інакше кажучи, у понятті інформації тут нібито передбачається ще наявність якогось “онтологічного залишку”, сенс якого залишається за межами математичної теорії інформації.

Щоб включити цей аспект змісту поняття інформації у філософський контекст, скористаємося методологією трансдисциплінарного синтезу, простіше кажучи, продовжимо дослідження змісту поняття інформації в інших наукових дисциплінах. До речі, у такому ж напрямі розвивалася й наукова думка самого Н. Вінера.

У контексті розглядуваної проблематики видаються цікавими рефлексії феномена інформації в когнітології. Вітчизняна дослідниця І. Владленова так визначає когнітивну науку: “Когнітивна наука – це міждисциплінарне дослідження розуму та інтелекту, яке охоплює філософію, психологію, штучний інтелект, нейронауку, лінгвістику та антропологію, фізико-технічні засоби вивчення мозку. Когнітивна наука спрямовується на пошук пояснення того, як фізичні процеси в мозку породжують суб'єктивний досвід, та як сформулювати це в контексті філософсько-методологічного апарату. Як тільки встановлюється кореляція між суб'єктивним досвідом та об'єктивними фактами про мозок, ми отримуємо наукове розуміння свідомості. В цьому нам допомагають відкриття нових фактів про мозок, формування нової психофізичної парадигми та усвідомлення того, що старі концепції, які ми використовували в дискусії про свідомість, повинні бути змінені, оскільки вони роблять цю проблему початково нерозв'язною. Використання емпіричної бази у філософії розуму – це тенденція, яка зростає і становить базис, на якому формується експериментальна філософія. Потенційна цінність міждисциплінарних

досліджень в таких умовах дуже висока та не підлягає сумніву. Більше того, теоретичність та абстрактність філософського знання набуває більш точного, науково-експериментального вигляду та “виправдовує” розмитий статус філософії в ряду інших наук” [25].

Споріднену думку висловлює й О. Мельничук: “Когнітивна наука – це вивчення можливої когнітивної архітектури (репрезентацій і правил) і процесів, включених у розуміння різних частин світу, охоплюючи і нас самих. Обчислювальна основа є важливим наріжним каменем побудови дисципліни, однак не виключає можливості відкриття нових технологій і нових метафор дослідження розуму. Когнітивна наука охоплює галузі штучного інтелекту, когнітивну психологію та когнітивну лінгвістику. Природна мова у різних аспектах вивчення є тим чинником, що інтегрує проблеми вивчення у межах різних наук” [26, с. 12].

Як бачимо, поняття інформації відіграє конституюючу роль не тільки в загальній теорії зв’язку, математиці, кібернетиці, а й претендує на таку саму роль і в когнітивній психології під час дослідження всього спектра гносеологічної проблематики. Можна припустити, що когнітивна наука є досвід розвитку ідеї Т. Гоббса про зведення мислення до обчислення [27].

Справжнім початком когнітивної науки є математичне обґрунтування в 1936 р. А. Тьюрінгом зведення будь-якого обчислення до повторення елементарних операцій. А. Тьюрінга, поряд із К. Шенноном, фон Нейманом, Н. Вінером та ін., заслужено вважають одним із “батьків” сучасної цифрової революції. У деяких джерелах як початок “когнітивної революції” вказують 11 вересня 1956 р., коли зібралася група вчених Інституту електричної та електронної інженерії, серед яких, зокрема, були американський вчений у сфері когнітивної психології та штучного інтелекту А. Ньюелл, американський лінгвіст, фундатор однієї з лінгвістичних шкіл, соціолог, один із найавторитетніших дослідників медіа Н. Хомський та ін. На першому етапі (60 – 80-ті роки ХХ ст.) когнітивна психологія розвивалася як дослідження проблем штучного інтелекту, а починаючи з 90-х рр. ХХ ст., її предметний зміст розширюється за рахунок досліджень (на основі “інформаційного підходу”) природи емоцій, інтуїції, тобто ірраціональних начал психіки людини [28 – 29].

На сучасному етапі розвитку науки провідною методологією когнітивних наук є інформаційний підхід, що розглядає людину та її взаємодію зі світом з погляду процесів набуття, перетворення, репрезентації, зберігання та відтворення інформації та їхнього впливу на поведінку людини. Причому, прихильники когнітології свідомо відмовляються від суворих критеріїв раціональності та вважають достатнім для наукової істини опору на аналогії та метафори.

Протягом понад 60 років прихильники когнітології прагнуть затвердити аксіому Вінера (“Інформація є інформація, а не матерія і не енергія”) як нову наукову парадигму. Когнітологія – типове явище наукового дискурсу епохи постмодерну. Вона вільно оперує підходами, теоріями, моделями та емпіричним матеріалом без жорсткої “прив’язки” до відповідних секторів науки, тим самим підміняючи системний аналіз проблем і створюючи багате ризомоподібне комунікативне середовище для наукового дискурсу. Використання як методологічного принципу метафор і аналогій поєднується в когнітології з децентрацією приватно-наукових дискурсів і забезпечує свого роду легітимізацію “ігнорування міждисциплінарних бар’єрів” у науковому дискурсі як такому.

У зв’язку з цим видається проблематичною побудова якоїсь онтологічної моделі природи інформації у руслі когнітології – прикладної, міждисциплінарної науки, що стверджує перемогу функціоналістського підходу над субстанціональним. Когнітологія

має суто прикладні, відмінні від філософії, завдання, розв'язуючи які, вона намагається дати відповідь на запитання “Як мислить людина?”, але зовсім не на запитання “Що таке мисляча людина?”. Метафізична проблематика просто не може мати вирішення засобами когнітології. У цьому, на наш погляд, основна відмінність когнітології від філософського знання, у дискурсі якого гносеологічна проблематика традиційно посідає найважливіше місце. Комп'ютерна техніка моделює, симулює мислення й онтологія цієї реальності в оптиці профанної свідомості виглядає як “штучний інтелект”. Генна інженерія пропонує нам інструменти створення генно-модифікованих організмів і онтологія цієї реальності у цьому ж ракурсі має вигляд “штучного життя”. Поняття інформації в когнітології являє собою якусь особливу сутність: якщо говорити мовою класичної філософії, у когнітології ми маємо справу з якоюсь особливою інформаційною субстанцією, але для опису і пояснення цієї реальності потрібна особлива “психологічна онтологія”.

Отже, досвід розвитку провідних напрямів у сучасній науці підводить нас до попереднього висновку про виняткову актуальність дослідження онтологічних засад, що визначають численні смисли концепту інформації, породжувані сучасною наукою. Ми бачимо, що інформація є сутністю, яка залишає свій слід, який виявляється сьогодні у безлічі наукових (і не тільки) дискурсів.

Крім аналізу підходів до розуміння інформації в дискурсах точних наук і когнітології, у контексті цієї статті видається доцільним торкнутися і розуміння цього феномена теологією. Дискурс релігії на рівних правах бере сьогодні участь у трансдискурсивній взаємодії, однак дуже часто ми стаємо свідками не взаємного збагачення науки і релігії в процесі їхнього взаємопроникнення, а спостерігаємо ситуацію, коли свавільна спроба того чи того “теолога” зв'язати релігію та науку, надто вільно трактуючи їхні традиції та нормативність, улаштовує справжній погром в обох дискурсах, породжуючи нарратив, який має однаково мало спільного як з науковим текстом, так і з богословськими пошуками.

Американський фізик і теолог І. Барбур, який поділяє погляди свого співвітчизника і колеги (математика, фізика і теолога) Дж. Полкінхорна, пише: “Джон Полкінхорн розглядає дію Бога як “введення чистої інформації”. В теорії хаосу введення нескінченно малої кількості енергії виробляє величезні зміни в системі. На думку Дж. Полкінхорна, для того, щоб уявити собі божественну дію, ми могли б екстраполювати теорію хаосу на граничний випадок нульової енергії... Дж. Полкінхорн стверджує, що дії Бога – це неенергетичний вхідний потік інформації, що виражає цілісні форми. Божественний вибір із безлічі можливостей, присутніх у хаотичних процесах, міг би породжувати нові структури і види впорядкованості, що втілюють системні організаційні принципи вищого рівня” [30, с. 389]. Такою є позитивістська логіка Дж. Полкінхорна та І. Барбура – взяти описані сучасною наукою моделі поширення інформації та оголосити, що ці моделі виглядатимуть зовсім просто, якщо джерелом передавання визначити Бога. І. Барбур зазначає, що у радіопередавачах, комп'ютерах і біологічних системах передача інформації з однієї точки в іншу передбачає фізичне перенесення і витрату енергії. Але якщо Бог всюдисущий, то для повідомлення інформації йому не знадобилося б ніякої енергії [30]. Звідси бере свій початок його спекуляція про дію Бога як інформації, що передається з нульовою енергією. На догоду богословським домаганням І. Барбура вочевидь спрочує фізику, однак, він не помічає, що в результаті це знецінює строгість дискурсу фізичної науки. Нагадаємо, що, як відомо, Ньютон (глибоко релігійна людина) у своїх наукових працях був згоден із Галілеєм: “Книга природи написана мовою математики”. І для Ньютона мовою математики тлумачиться лише природа, про Бога він такого не стверджує, не плутає богословський і природничо-науковий дискурс.

Книга І. Барбура являє собою приклад тієї лінії в сучасному західному богослов'ї, для якої характерні спроби примирити догмати християнської віри з твердженнями природничих наук. Цю богословську лінію можна розглядати як окремих випадок природного богослов'я – богослов'я, в основі якого лежить не активність Бога відкритися своєму творінню (людині) в диві Одкровення, а активність самої людини, активність її розуму пізнати свого Творця [31].

Цитуючи Дж. Полкінхорна, І. Барбур намагається наділити поняття інформації необмеженою владою Божественного буття. Він хоче сказати, що Бог діє єдиним чином через інформацію, поняття якої нарешті доступне людині, і тому Бог теж стає ближчим і зрозумілішим. Така позиція видається вельми спірною. Ще раз підкреслимо: що таке інформація – або не зрозуміло взагалі, або, як мінімум, залежить від дискурсивності застосування цього поняття. Чи варто говорити, що ані в Писанні, ані в Переданні ми не знайдемо посилань на ідею інформації. У науковому дискурсі поняття інформації оформляється до середини ХХ ст., але навряд чи це вичерпна підстава для застосування цього поняття в дискурсі богослов'я. Видається, що в рамках природничо-теологічного підходу І. Барбур бажає наділити поняття інформації статусом абсолютного буття Бога, і тому важко погодитися з цією точкою зору. Інформація не володіє цілком тими онтологічними властивостями, які б дозволили сприймати її людині безпосередньо, наприклад, без участі машини. Онтологічно інформація ближче до небуття, аніж до абсолютного буття (Бога).

Отже, на підставі розглянутих підходів до розуміння інформації виникає необхідність розмежування змісту цього поняття зі змістом поняття знання. В методологічному плані поняття інформації заведено відносити до загальнонаукових понять, ставлячи його в один ряд із поняттями “модель”, “система” тощо. Однак, якщо поняття моделі або системи мають цілком зрозуміле, конкретне прочитання у філософській літературі, поняття інформації не має такої ясності і чимало сучасних філософів вважають перманентно актуальним дослідження онтологічних засад та епістемологічного статусу цього поняття.

У своїй формулі (“інформація – це інформація, а не матерія і не енергія”) Н. Вінер виступає переважно як філософ-методолог, причому ставить інформацію в один ряд із матеріальними сутностями. Наслідуючи його можна припустити, що “інформація – це дещо, що не є знанням”.

Уже у винаході телеграфу, технічного засобу комунікації на великі відстані, людина ніби знайшла ще одне рішення картезіанської психофізичної проблеми. Через систему “передавач – приймач” надсилаються коди електричних сигналів, і в такий спосіб відбувається взаємоперетворення знання в інформацію і навпаки. Ця діалектика дає нам змогу сформулювати ще одне припущення стосовно інформації: “інформація – це інобуття знання”.

Ми користуємося найбільш звичними атрибутами інформації, що вже міцно закріпилися у мові: “збирання”, “накопичення”, “зберігання”, “переробка”, “передача”, “банк інформації”, “масив інформації”. Інформація – це знання, технологічно перетворене таким чином, що розв'язання головного для знання питання про межу істини й омани (або брехні) виявляється винесеним за дужки. Тобто, інформація – це відчужена форма знання. Останнє означає: в інформації на першому плані опиняються технології перетворення знання з метою “збирання”, “нагромадження”, “переробки” і “передання”.

Розглянемо онтологічні засади і гносеологічний зміст понять “знання” та “інформація”. В онтологічному плані свідомість ідеальна, але вона генетично пов'язана з матерією, будучи (кажучи мовою Спінози) атрибутом останньої. Однак діалектична

природа зв'язку свідомості і мови є такою, що думка все-таки може бути виражена, не спотворюючи свого смислового змісту, багатьма мовами. Інакше кажучи, діалектична повнота розв'язання психофізичної проблеми вимагає визнання (у певному контексті) правоти Р. Декарта перед Спінозою, оскільки в Р. Декарта духовна субстанція (яка, якщо її віднести до окремої людської особистості, і є свідомістю) – це особлива реальність і, по суті, є різновидом буття. До свідомості (знання) не застосовні характеристики матеріальної, фізичної реальності – вона не має властивостей (характеристик) маси, протяжності, швидкості руху тощо.

Таким чином, в онтологічному плані знання є насамперед певною духовною (ідеальною) сутністю, при дослідженні змісту якої необхідно враховувати психофізичні кореляції (особливо з розвитком головного мозку людини).

Інформацію ми визначили раніше як інобуття знання. Розкриємо зміст цього визначення з урахуванням двох обставин. По-перше, тут наш аналіз феномена інформації стосується винятково устрою і функціонування електронно-обчислювальної техніки, а по-друге, цей аналіз нібито дзеркально наслідує вищенаведену логіку, що відображає діалектичний зв'язок ідеального і матеріального у понятті “знання”.

Аналізуючи смисл поняття “інформація” в онтологічному плані та пам'ятаючи, що це не матерія і не енергія, зауважимо, що якщо говорити про її втілення в комп'ютері, то вона (як різноманітні програмні оболонки, масиви даних різних форматів, програми з опрацювання цих масивів) має своє онтологічне втілення у видимих для нас, матеріальних об'єктах – жорсткому диску, флешці, “хмарі”. У цих об'єктах вона перебуває, накопичується, зберігається, консервується, а також має змогу за їхньою допомогою переміщатися у просторі й навіть віртуалізуватися [32 – 35]. На відміну від знання у природі інформації відношення ідеального і матеріального ніби перевернуті. В онтологічному плані інформація (як певна сутність), будучи інобуттям знання, більше тяжіє до матеріальної природи, до матеріальних носіїв.

Як знання, так і інформація відображають діалектику духовного й матеріального. Для “знання” ця діалектика є такою: знання пов'язане з матерією у вигляді мови, мовлення, але водночас знання є вираженням духовної субстанції (Р. Декарт) і не залежить від мови як такої. Інформація теж являє собою дихотомію духовного і матеріального, але дещо інакше. З одного боку, інформація, як певне суще, “намертво” пов'язана з матерією (жорсткий диск, флешка, паперовий архів, “хмара”), вона має багато фізичних властивостей – накопичується, стискається, переноситься у просторі (що дає змогу низці авторів спрощено прирівнювати інформацію до матерії). З іншого боку, інформація є чимось, що характеризується поняттям “хаос” (“не-логос”). Ця сутність безконтрольно множить себе, народжує свої множинні, надлишкові втілення, перебуває у постійному становленні, де безконтрольно копіюється, стирається і просто гине, позбуваючись кайданів свого матеріального втілення (файли й сайти знищують, жорсткий диск ламають, паперовий архів згорає тощо). Діалектика, що відкривається тут, надає нам підстав ввести у філософський дискурс концепт духу інформації, про який згадувалося вище. Важливим висновком тут буде: інформація тяжіє до матерії, для інформації зв'язок із матеріальним більш виражений, ніж для знання, із-за того, що Начало, яке породжує її, – дух інформації – має духовну природу. У цьому, на наш погляд, полягає онтологічна суперечливість природи інформації.

Порівнюючи у цьому плані інформацію зі знанням, ми здатні відчуті лінгвістичну некоректність виразу “кількість знання”, водночас поняття “кількість інформації” звучить для нас цілком коректно і є початковим її визначенням (у Р. Хартлі й К. Шеннона). У світлі категорії кількості знання та інформація особливо зримо

виявляють свою протилежну природу. Людина загалом завжди вважала і вважає, що знання її не повні, знань їй не вистачає (“...я знаю, що нічого не знаю!” – Сократ). Водночас, у міру формування сучасного інформаційного суспільства людина дедалі більше страждає від надлишку інформації в її життєвому світі.

У гносеологічному плані головна відмінність понять “знання” та “інформація” полягає в їхньому відношенні до поняття “істина”. Знання та істина тісно взаємопов’язані: так, майже століття поняття флогістону (як якоїсь невагомої “горючої матерії”) вважали істинним знанням, але після наукових досліджень Лавуазьє (який довів, що природа горіння є хімічною реакцією окиснення) це поняття втратило характеристику істинності й у такий спосіб перетворилося на оману.

Зовсім інша річ, коли йдеться про інформацію. Припустимо, якась інформація є завідомо недостовірною (фейком). Навіть будучи викритою, вона залишається інформацією, тобто не змінює свого онтологічного статусу (відповідно до класичного визначення Н. Вінера). Тут якраз і криється причина історично небачених масштабів інформаційних війн у сучасному світі. Поняття інформації за своєю природою ніяк не пов’язане з поняттям істини, але в масовій свідомості (“не обтяжений” рефлексією) це поняття часто-густо виступає двійником (“перевертенцем”) поняття знання. У спекуляціях із “фейковими новинами” виявляється затребуваною іманентна властивість “онтологічної безвідповідальності” інформації, що відрізняє її від знання. Інформація є наявною, але “ні за що не відповідає” [36 – 37].

Якщо зі знанням органічно асоціюються визначення: “нове відкриття”, “осягнення”, “розуміння” тощо, то з інформацією асоціюються визначення: “масив”, “банк” (даних), “прийм”, “зберігання”, “передавання” тощо. Інформація як певна особлива сутність, будучи вираженою у мові, потребує нової семантики – семантики багатозначної, поліонтичної, онтологічно безвідповідальної інформаційної сутності. Якщо поняття знання несе в собі напругу суперечності “істина – не-істина (або брехня)”, то у понятті інформації ця суперечність відсутня, тому та чи інша кількість інформації у першому наближенні позначається нейтральним словом “дані”.

Знання є перероблена розумом, засвоєна людиною істина, яка олюднилася [38]. Знання є сприйняття буття розумом людини. Ми говоримо про “знання”, коли усвідомлюємо істину як істину. І навпаки, “інформація” – є буття розбавлене, майже небуття. Поняттям “знання” позначається внутрішнє прийняття людиною смислів буття. Інформація ж, навпаки, не містить у собі наміру бути засвоєною розумом людини. Навіть більше, інформація не містить у собі жодних гарантій, що вона є позначенням смислу та істини. У цьому сенсі інформація сама по собі є безликий хаос знаків, тоді як знання – це логос істини, що відкрився в суб’єкті. Передбачливо розрізнув смисли понять знання та інформації ще у 1934 р. Т. Еліот: *Where is the knowledge we have lost in information?* – “Де ті знання, які ми втратили в інформації?” [39, р. 7], автор побачив контраст знання та інформації, вал якої продукує техногенна цивілізація.

Висновки.

Таким чином, раціональний смисл концепту “інформація” розкривається через конкретно-наукові дискурси інформатики, комп’ютерних наук, когнітології тощо. У загальнонауковому смислі поняття інформації неминуче містить певну гносеологічну невизначеність, що підтверджується використанням цього поняття у сучасній природничій теології. Таксономічна проблематичність, семантична невираженість концепту “інформація” зумовлює введення в науковий дискурс метафори “дух інформації”, яка покликана позначати метафізичні, трансцендентні начала інформаційного буття.

Погодимось з точкою зору з О. Пархоменко та А. Пархоменко що інформація та знання створюють діалектичну систему, у якій між інформацією і знаннями завжди знаходиться суб'єкт управління, яким у соціальному середовищі виступає людина [13, с. 78].

Можна стверджувати, що інформація є інобуттям знання, відчуженою його формою, вона є “байдужим до істини” сушим.

У сучасних матеріальних втіленнях інформація являє собою дихотомію знання і машинного коду і саме в цьому контексті вбачається перспектива подальшого розгляду континууму “інформація – знання”.

Використана література

1. Дзьобань О.П. Інформація в контексті антропосоціогенезу: філософський сенс. *Інформація і право*. № 1(1)/2011. С. 34-40.
2. Дзьобань О.П. Філософія інформаційних комунікацій: монографія. Харків: Майдан, 2012. 224 с.
3. Дзьобань О.П., Пилипчук В.Г. Феномен інформації: історико-правові та філософські аспекти. *Інформація і право*. № 1(13)/2015. С. 5-14.
4. Ліпін М.В., Гусєва Н.Ю. Суперечності цілісного знання та інформації в сучасному суспільстві. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145 (2). С. 50-53.
5. Чалий С.Ф., Лещинський В.О., Лещинська І.О. Модель пояснення в інтелектуальній інформаційній системі на основі концепції узгодженості знань. *Вісник Національного технічного університету “ХПІ”. Серія: Системний аналіз, управління та інформаційні технології*. 2020. № 1. С. 19-23.
6. Чалий С.Ф., Лещинський В.О., Лещинська І.О. Узгодження пояснення в інтелектуальній інформаційній системі з базовими знаннями щодо предметної області. *Системи управління, навігації та зв'язку*. 2021. Вип. 1. С. 115-119.
7. Пархоменко В.Д., Пархоменко О.В., Секі С. Аналіз особливостей постіндустріального інформаційно-знаннєвого соціально-економічного розвитку. *Наука. технології, інновації*. 2019. № 3. С. 3-10.
8. Баранов О.О. Визначення терміну “штучний інтелект”. *Інформація і право*. № 1(44)/2023. С. 32-49.
9. Батарєєв В.В. Методи та системи штучного інтелекту. *Вісник Хмельницького національного університету. Технічні науки*. 2021. № 1. С. 17-21.
10. Євченко В.В., Тереняк Л.В. Роль забезпечення інформацією та вплив штучного інтелекту в процесі прийняття маркетингових рішень. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2022. № 2. С. 118-123.
11. Тиньков О.М., Долгополова О.В., Фаворова К.М. Роль штучного інтелекту в процесі психологічної деформації особистості. *Габітус*. 2021. Вип. 29. С. 110-114.
12. Пелевін В. Лампа Мафусаїла. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=56590&p=1 (дата звернення: 15.03.2024).
13. Пархоменко О.В., Пархоменко А.О. Базова відмінність знання від інформації і взаємозв'язок між ними. *Наука, технології, інновації*. 2021. № 3. С. 74-79.
14. Кривий С.Л. Природна мова і математична логіка в контексті ідей В.М. Глушкова. *Проблеми керування та інформатики: міжнародний науково-технічний журнал*. 2023. № 3. С. 112-126.
15. Danilyan O., Dzoban O., Kalynovskyi Y. Digital man as a product of the information society. *Cogito. Multidisciplinary research journal*. 2023. V. XV. № 1. P. 142-158.
16. Дзьобань О.П. Цифрова людина як філософська проблема. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 9-21.
17. Мак-Люен М. Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги / пер. з англ. А.А. Галушки, В.І. Постнікова. Київ: Ніка-Центр, 2015. 388 с.

18. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. URL: <https://www.amazon.com/Understanding-Media-Extensions-Marshall-McLuhan/dp/0262631598?asin=0262631598&revisionId=&format=4&depth=1> (дата звернення: 14.03.2024).
19. Дзьобань О.П. Соціальні перспективи генези інформаційних процесів. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2013. Вип. 74 (№ 7). С. 167-169.
20. Дзьобань О.П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади: монографія. Харків: Майдан, 2013. 360 с.
21. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. URL: <https://read.in.ua/book236206> (дата звернення: 10.07.2024).
22. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине. URL: <https://kr-labs.com.ua/books/norbert-viner-kibernetika.pdf> (дата звернення: 20.07.2024).
23. Wiener N. A Machine Wiser Than Its Maker. *Electronics*. 1953. Vol. 26. № 6. P. 368-374.
24. Пенроуз Р. Новый ум короля: о компьютерах, мышлении и законах физики. URL: <https://www.rulit.me/books/novuj-um-korolya-o-kompyuterah-myshlenii-i-zakonah-fiziki-read-362086-1.html> (дата звернення: 14.11.2023).
25. Владленова І.В., Єрмоловський М.А. Когнітивна наука та проблема вивчення свідомості: експериментальний ракурс. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/53e51321-d2cf-45cb-97b2-ea29dce88d84/content> (дата звернення: 11.11.2023).
26. Мельничук О.Д. Теорія пізнання як основа когнітивної науки: філософський та лінгвістичний аспекти. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 10. Том 2. С. 10-14.
27. Гоббс Т. Основы философии (о теле, о человеке, о гражданине); Человеческая природа; О свободе и необходимости; Левиафан. URL: <https://www.litres.ru/static/or4/view/or.html?cover=%2Fpub%2Fc%2Fcover%2F67773977.jpg&trials=1&art=67773977&baseurl=%2Fpub%2Ft%2F67773977.&file=93906780&uuid=d46351ba-ebc6-11ec-876c-0cc47af30fe4&user=0> (дата звернення: 10.11.2023).
28. Lakoff G., Kovecses Z. The cognitive model of anger inherent in American English. *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. P. 195-221.
29. Sloman A. Beyond shallow models of emotion. *Cognitive Processing*. 2001. V. 2. № 1. P. 177-198.
30. Barbur I. Religion and Science. Historical and Contemporary Issues. URL: <https://coollib.net/b/454535-barbur-i-barbur-i-religiya-i-nauka/read> (дата звернення: 21.07.2024).
31. Без Бога. Християнство, дехристиянізація та постхристиянство. URL: <https://commons.com.ua/uk/bez-boga-hristiyanstvo-dehristiyaniza> (дата звернення: 14.11.2023).
32. Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. Віртуальна реальність: метафізичний сенс. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2012. Вип. 2 (12). С. 97-104.
33. Дзьобань О.П., Мелякова Ю.В. Раціональні засади віртуальної реальності. *Політологічний вісник: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 59. С. 8-15.
34. Дзьобань О.П. Сучасний віртуальний простір: конгеніальність віртуальності й міфу. *Стратегічні пріоритети. Серія "Філософія"*. 2017. № 3. С. 163-170.
35. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Віртуальна реальність і кіберпростір як атрибути сучасного суспільства. *Інформація і право*. № 4 (35)/2020. С. 9-21.
36. Брижко В.М., Дзьобань О.П. Дезінформація як фактор маніпулювання свідомістю. *Інформація і право*. № 2(45)/2023. С. 50-63.
37. Дзьобань О.П. Маніпулятивний характер інформаційного середовища сучасного суспільства. *Інформація і право*. № 3(12)/2014. С. 3-12.
38. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Сучасна людина: інформаційні аспекти антропосоціогенезу. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2024. № 2 (61). С. 6-26.
39. Eliot T.S. The Rock. New York: Harcourt, Brace and Company, 1934. 86 p.